

International Center for Economic Growth
Európai Központ

Vélemény Nr. 24

1118 Budapest, Dayka Gábor utca 6/B

Tel: (1) 248-1160 *E-mail:* office@icegec.hu *Honlap:* www.icegec.org

ICEG VÉLEMÉNY XXIV

*Sass Magdolna¹: A növekedés és versenyképesség
empirikus tapasztalatai három átalakuló ország példáján*

---

¹ Sass Magdolna a MTA Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa

2005. December

Tartalomjegyzék

<i>Bevezetés</i>	<i>5</i>
<i>Csehország</i>	<i>6</i>
<i>Észtország</i>	<i>10</i>
<i>Szlovénia</i>	<i>14</i>

BEVEZETÉS

A három átalakuló ország, Csehország, Észtország és Szlovénia, a legfejlettebb átalakuló országok közé tartozik. Kiinduló helyzetükben van néhány közös sajátosság, amely későbbi fejlődési útjukat meghatározta. Mind a három ország utódország: Szlovénia Jugoszlávia része volt, Észtország a Szovjetunióhoz tartozott, míg Csehország Csehszlovákia szétválása után jött létre. Az önállóvá válás abban a tekintetben lehet érdekes, hogy a hosszú idő után elnyert önállóság a gazdasági átalakulás, a reformok szempontjából toleránsabbá, elfogadóbbá teheti az embereket. Mind a három ország speciális vonása, hogy a szétválás/kiválás után alacsony külföldi adósságállományt örököltek, ami miatt a gazdaságpolitika mozgásteret szélesebb volt, mint a jelentős adósságállománnyal rendelkező átalakuló országok (pl. Lengyelország vagy Magyarország) esetében. Az alacsony adósságállomány különösen a privatizációs stratégiák közötti választásban, illetve az infrastrukturális fejlesztések finanszírozásában jelentett nagyobb mozgásteret. Mind a három ország kis, nyitott gazdaság, vagyis a gazdasági növekedés alakulásában jelentős szerepe van a külső konjunktúra alakulásának.

Mind a három ország 1990 utáni gazdasági fejlődésében egy jelentős recesszió (transzformációs recesszió) jellemezte az első szakaszt, amely általában magas inflációval járt együtt. Ugyanakkor mind a visszaesés, mind az infláció nagysága a három országban kisebb volt, mint az átalakuló országok többségében. Ugyanakkor a visszaesés „leküzdésére” és az átalakulási folyamatban választott gazdaságpolitikai stratégia jelentősen eltér a három országban. A gazdasági növekedés ütemének alakulása alapján a legsikeresebbnek az észt stratégiát ítélnék. Az Észtország által követett neoliberális átalakulási receptben egyszerre indult a stabilizáció, liberalizáció, intézményi átalakulás és privatizáció, és a sokszor kedvezőtlennek ítélt politikai háttér ellenére (az egymást váltó, sokszor kisebbségben levő kormányok) következetesen valósították meg az átalakulás egyes elemeit. Szavahihető a kormányzat és az állam, folyamatosan ugyanazok a prioritások (oktatás, IKT) és fókuszáltak a gazdaságpolitika, jelentős a közvetlen külföldi tőkebefektetések szerepe. A másik véglet a közepesen jó szereplést mutató Szlovénia, amelynek esetében az átalakulás egyes elemeit jóval lassabban valósították meg, minden fontos lépést egyeztetés, konszenzus előz meg, a közvetlen külföldi tőkebefektetések szerepe viszonylag korlátozott, ugyanakkor hasonló Észtországhoz a prudens költségvetési politika és a makrogazdasági stabilitás. Csehország esetében sokkal vegyesebb a kép. A gazdasági növekedés üteme 2005-ig az alacsonyabbak közé tartozott az átalakuló országok csoportjában. Szintén 2005-ig a cseh átalakulás legfontosabb problémája a magas állami újraelosztás, a felemás állami szerep, jelentős bürokrácia és korrupció, magas költségvetési hiány volt. Az Észtországhoz hasonlóan magas egy főre eső közvetlen külföldi befektetés-állománnyal rendelkező országban a kedvező körülmények így nem tudtak „átfordítódni” egy magasabb gazdasági növekedési ütemre, egy erőteljesebb nemzetközi versenyképességre.

CSEHORSZÁG

A cseh gazdaságnak a rendszerváltás utáni fejlődése távolról sem tekinthető egyértelmű sikernek. Bár – Szlovénia részleges kivételével – Csehország a régió többi országánál lényegesen fejlettebb gazdasággal, kedvezőbb földrajzi fekvéssel, demográfiai és humántőke-állomány adottságokkal, belső etnikai és szomszédsági problémáktól mentesen kezdte a poszt-szocialista időszakot, előnye a kilencvenes évek második fele óta rohamosan fogy a többi egykori rendszerváltó új EU-tagországgal szemben. A cseh gazdaság fejlődése bizonyos értelemben makrogazdasági talánynak tűnik: a nagymértékű, folyamatos működőtőke-beáramlás ellenére a gazdasági növekedés üteme viszonylag szerény, és az ország minden bizonnyal a Gazdasági és Monetáris Unióhoz (EMU) legkésőbb csatlakozó új EU-tagok egyike lesz. A cseh felzárkózási modell relatív sikertelenségének megértéséhez alapvetően a közép- és hosszabb távú versenyképességi indikátorok számba vétele révén juthatunk közelebb.

MAKROGAZDASÁGI FOLYAMATOK ÉS VERSENYKÉPESSÉG

A Szlovákiától 1992-ben különvált Csehország rendszerváltás óta tartó makrogazdasági fejlődése négy, egymástól jól elkülöníthető szakaszra osztható. A kilencvenes évek elején, 1990-1993 között klasszikus transzformációs recessziót tapasztalhattunk; a csehszlovák államszövetség békés és jól menedzselte szétválása ugyanakkor alig okozott pótlólagos nehézségeket. Ezzel együtt a cseh bruttó hazai termék visszaesése az évtized első 4 évében meghaladta a 20%-ot. Az árfelszabadtítás és a kereskedelmi liberalizáció, a devizakonvertibilitás gyors megteremtése, a tömeges kuponos privatizáció valamint a szigorú költségvetési és monetáris politika az évtized közepére látszólag megteremtette a lehetőségét annak, hogy az átalakulással együttjáró gazdasági visszaesést stabil és erőteljes növekedés váltsa fel. Ezt egy ideig a vezető cseh gazdaságpolitikusok mellett a gazdasági szakértők és a befektetők jelentős része is elhitte, így 1994-1996 között Csehország a rendszerváltó országok egyik legsikeresebbjének számított. Ezt az időszakot, amikor a gazdasági prosperitás alacsony munkanélküliséggel, csökkenő inflációval, növekvő működőtőke-beáramlással és élénk beruházási aktivitással, valamint szerény mértékű államháztartási hiánnyal párosult, az átalakulás második (szemfényvesztő) periódusának tekinthetjük.

1997 elejére azonban világossá vált, hogy a jól mutató makrogazdasági indikátorok mögött elmaradt a szükséges mikroszintű gazdasági alkalmazkodás. A folyó fizetési mérleg hiánya 1996-ban megközelítette a GDP 8%-át, és 1997 áprilisának folyamán a cseh korona jelentős leértékelési nyomás alá került. Május közepére a spekulációs támadások nyomán már egyértelműen mutatkoztak a klasszikus valutaválság jelenségei, amit a gazdasági nehézségek mellett növekvő politikai instabilitás is táplált. 1997. május 27-én végül a cseh jegybank feladta a korona addig alkalmazott árfolyamsávját, és áttért a lebegtetésre (ez lényegében a korona azonnali jelentős leértékelését jelentette). Ezzel egyidejűleg – sőt, részben már áprilisban – átfogó stabilizációs intézkedéssorozat vette kezdetét, amelynek része volt a költségvetési kiadások visszafogása, a közszférában alkalmazottak béremelkedésének kordában tartása, a vállalkozások adóterheinek csökkentése, vámpótlék bevezetése és bizonyos jövedéki típusú adónemek bevezetése (illetve emelését).

A stabilizációs intézkedések növekedést serkentő hatásai azonban csak fokozatosan bontakoztak ki, miközben a restriktív mechanizmusok következtében 1997-1999 között ismét csökkent a GDP. Ezt az időszakot tekinthetjük a cseh gazdasági átalakulás harmadik fázisának, amikor a korábban elmaradt mikroszintű alkalmazkodás áráként egyfajta késleltetett transzformációs recesszió bontakozott ki. Nem véletlen, hogy miként a szerkezeti problémák, a modernizációs deficit

fennmaradásának legérzékenyebb indikátora a megugró fizetésimérleg-hiány volt, úgy a stabilizációs intézkedések eredményeként is először a külső egyensúly állt helyre. 1998-ban a GDP 2,4%-ára esett vissza a folyó fizetési mérleg hiánya, miközben 1997-hez képest megháromszorozódott a működőtőke-beáramlás, amely így a bruttó hazai termék 6,6%-ával lett egyenértékű. A GDP visszaesése azonban csak 1999 második felében állt meg, és 1998-ban átmenetileg 10,7%-ra ugrott az infláció, miközben a munkanélküliség folyamatosan nőtt, és 1999-ben elérte a 8,8%-ot.

Az átalakulás negyedik fázisa 2000-től számítható, amikor a növekedés megindulása a korábnál lényegesen kedvezőbb szerkezeti és mikrogazdasági háttérre, élénk vállalati beruházási aktivitásra, valamint a termelékenység látványos javulására támaszkodott. A folyó fizetési mérleg hiánya ezúttal csak mérsékelten (a GDP 5,5%-át kitevő mértékben) emelkedett, és a behozatal látványos gyorsulása elsősorban nem a belföldi fogyasztást, hanem – összefüggésben a vállalatok technológia-importjával – inkább a gépi beruházásokat serkentette. Ismét nőtt a hagyományosan jelentős cseh ipar részesedése a bruttó hazai termék előállításában, stabilizálódott, majd csökkenésnek indult a munkanélküliség szintje, és a nyugat-európaival kompatibilis szintre esett vissza a fogyasztói árak emelkedése. Azonban 2002-ben ez a pozitív ciklus is megtört, és Csehország immár tartósan a lelassabban növekvő gazdaság a kelet-közép-európai új tagországok között, trendjében inkább növekvő (ismét 8%-ot meghaladó) munkanélküliséggel, magas államháztartási hiánnyal.

Összességében a cseh gazdasági átalakulás egyik alapvető tanulsága, hogy a rendszerváltó országokban tartós és stabil gazdasági növekedés csak a mikroszintű alkalmazkodás, illetve az intézményi reformok megfelelő szintje esetén valósulhat meg, különben a modernizációs deficit fennmaradása miatt a kisméretű, nyitott és sebezhető gazdaságok rövid időn belül fizetésimérleg-korlátba ütköznek, ami pótlólagos felzárkózási erőfeszítéseket tesz szükségessé. Másik fontos tanulság, hogy a növekedés kibontakozásának alapvető tényezője a külső gazdasági környezet élénkítése is (amiként az 2000-ben többek között Csehország esetében is megfigyelhető volt).

TARTÓS VERSENYKÉPESSÉGI PROBLÉMÁK

Mint a bevezetőben jeleztük, Csehország sok tekintetben makrogazdasági és versenyképességi talány. A versenyképességet meghatározó mutatók közül a külföldi működőtőke-bevonásban élenjáró ország felzárkózása meglepően lassú, relatív pozíciója inkább romló. Ennek meghatározó oka, hogy a cseh állam tartósan és szinte minden metszetben rosszabbul teljesít, mint a legtöbb új EU-tag kormányzata – kivételnek talán éppen a befektetés-ösztönzés marketing-eszközeinek sikeres alkalmazása, illetve Prága turisztikai vonzerejének eredményes kihasználása számít.

A cseh állam mindenekelőtt a makrogazdasági stabilitás szempontjából teljesít rosszul. Az államháztartás hiánya kiugróan magas: 2003-ban hivatalos ESA-elszámolás szerint a GDP 12,6%-a volt, de még a korábbi évekről áthúzódó tételeket figyelmen kívül hagyva is 5,8%-ra becsülhető. Az elsődleges egyenleg tartósan és növekvő mértékben negatív (GDP-arányosan -5% körüli), a kormányzati kiadások immár meghaladják a GDP 50%-át. Mindennek következtében az elmúlt években ugrásszerűen nőtt a kormányzati eladósodás: 2000-ben még csak a GDP 18,2%-a volt, ám 2003 végére ez az arány megduplázódott, és 37,8%-ot tett ki. A fiskális egyensúlytalanság mellett a versenyképesség javítását célzó fejlesztéspolitika jellege szükségképpen erősen ciklikus, több fontosabb program időről időre elakad.

Cseppet sem meglepő tehát, hogy a Világgazdasági Fórum (WEF) 2004-es Növekedési Versenyképességi Indexe (GCI) szerint az EU-tagországok közül Csehország messze a leggyengébben teljesít "a kormányzati költségek" kategóriájában: a 102 ország között elfoglalt 71. helyezéssel ebben a tekintetben Magyarországnál is lényegesen rosszabb teljesítményt nyújt. A

makrokörnyezet egyéb jellemzői közül az alacsony infláció inkább versenyképességi erény és a cseh korona árfolyam-volatilitása sem aggasztó mértékű az utóbbi időben. Ugyanakkor az euró viszonylag kései, 2010-re tervezett bevezetése – amit alapvetően a túlzott mértékű államháztartási deficit lassú csökkentési ütemterve magyaráz – elnyújtja az önálló árfolyamból adódó kockázatokat. A kritikai észrevételek mellett meg kell jegyezni, hogy 2004-ben végre komoly előrelépés látszik az államháztartási gazdálkodásban: nemcsak az adóbevételek emelkedtek az előzetes várakozásokat meghaladó mértékben, hanem a kiadások csökkentése is sikerült – így az államháztartás hiánya ESA-95 szemléletben a GDP 5%-ára mérséklődhetett. Ezt az Európai Bizottság 2004 december 22-ei, a túlzott mértékű deficit miatti eljárásában (EDP) folyó felülvizsgálata is elismerte (ellentétben Magyarországgal, illetve Görögországgal). A fiskális kiigazítás – amennyiben végre tartósan bizonyul – megeremtheti az alapját annak, hogy a cseh állam érdemben foglalkozzon a tartós versenyképesség-javító programokkal.

A cseh állam azonban nemcsak az államháztartási gazdálkodásban gyengélkedik: a magas deficit és a gyakran pazarlónak, haszontalannak ítélt kormányzati kiadások mellett súlyos problémát jelent a rendkívül kiterjedt korrupció, a kormányzati hivatalnokok részrehajlása, az adóbeszedés alacsony hatékonysága, a tulajdonjogok szabályozása is – mondhatni, a cseh állam szinte minden dimenzióban rosszul működik. Nem véletlen, hogy a Világgazdasági Fórum Csehországra vonatkozó 2004-es országismertetésében a közintézmények között egyetlen relatív erősség sem szerepel (szemben hét relatív gyengeséggel). A teendők súlyosak és sürgetők tehát: a fiskális kiigazítás mellett a korrupció visszaszorítása, a jogi környezet, az adózás, a közműszektor és az ingatlanpiac liberalizálásának megtétele nélkül továbbra is fennmaradhat a cseh paradoxon: a gyors technológiai felzárkózás ellenére sem javul a cseh gazdaság versenyképessége, ez nem vezet a gazdasági növekedés dinamizálódásához, érdemi felzárkózáshoz. Pedig kedvező környezetben Csehország ma is meglevő versenyképességi erényei – mindenekelött az oktatás minősége és az IKT-alkalmazás terén – gyorsan érvényre juthatnának.

KEDVEZŐ FORDULAT AZ INNOVÁCIÓS ÉS A FOGLALKOZTATÁS-POLITIKÁBAN?

A cseh innovációs politika hagyományosan az iparra koncentrált. A 2003-ban kidolgozott Nemzeti Innovációs Stratégia ugyanakkor részleges fordulatra utal: az új innovációs politika középpontjában az ipar, a kutatóintézetek és az egyetemek közötti együttműködés elősegítése áll. Ennek keretében többek között az eddig alapvetően elkülönülten működő két szféra közös tudományos és technológia központokat hoz létre. Az új innovációs programok mindegyike (PROGRESS, POKROK, TANDEM és IMPULS) ezt a kooperációt célozza: vagy a KKV-szektor K+F tevékenységét, vagy külföldi partnerek bevonását, vagy pedig a kutatás-orientált ipari tevékenységek fejlesztését ösztönzi.

Amennyiben tartósan sikerül javítani a makrogazdasági egyensúlyi problémákon és a súlyos korrupció is visszaszorul, úgy a lassan bontakozó fejlesztési programok is végre működőképesek lehetnek Csehországban. Mára ugyanis a helyzet bizonyos értelemben fordított a kilencvenes évek közepéhez képest: akkor a mikrogazdasági alkalmazkodás maradt el a makrogazdasági eredményekhez képest, míg az utóbbi években a fokozatosan alkalmazkodó cseh vállalatok versenyképességét éppenséggel az állam gyenge teljesítménye veti vissza.

Az évtizede halogatott ipari szerkezetváltás megvalósulása ugyanakkor Morávia-Szilézia és Ústí régiókban drámai mértékű munkanélküliséghez vezetett, ami a munkaerőpiaci problémákat is középpontba állította. Ennek kapcsán ígéretes, hogy a Lisszaboni Stratégia megvalósításában Csehország az innováció mellett a foglalkoztatást állítja középpontba (holott a 64,7%-os foglalkoztatási ráta európai összetételben igen kedvező). A 2004-ben, az oktatással-képzéssel a

programok szintjén és intézményileg is szoros összefüggésben kidolgozott Nemzeti Foglalkoztatási Akcióterv közép- illetve hosszabb távon megalapozhatja a felzárkózás érdemi gyorsulását.

ÖSSZEZŐ MEGJEGYZÉSEK, TANULSÁGOK MAGYARORSZÁG SZÁMÁRA

A cseh gazdaság elmúlt tízévi teljesítménye inkább kudarcnak, semmint sikernek értékelhető. Miközben Szlovákiától való különválását – Szlovénia mellett – a legfejlettebb rendszerváltó országként kezdte, 1995-höz képes Csehország vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP-je semmit sem közeledett az EU mostani 25 tagországának átlagához (akkor az átlag 70%-án, 2003-ban 69%-án állt). Bár a működőtőke-vonzásban és Prága városmarketingjében a cseh állam kiváló teljesítményt nyújtott, az egyéb területeken hibát hibára halmozott. Más kelet-közép-európai országokkal összevetve is korruptnak, fejlesztéspolitikai reakcióiban lassúnak és nehézkesnek, kiadásaiiban ugyanakkor pazarlónak bizonyult. Magyarország szempontjából nézve jól látható: a felelőtlen állami gazdálkodás a fokozatosan alkalmazkodó mikroszféra mellett ugyan nem szükségképpen vezet drámai recesszióhoz, azonban könnyen okozhatja a növekedés tartós lelassulását, a felzárkózás megakadását. Úgy tűnik azonban, hogy 2004-ben végre pozitív versenyképességi fordulat jelei bontakoznak a cseh gazdaságpolitikában: az államháztartás hiányát a konvergencia-programban ígértnek megfelelően sikerült csökkenteni, és megteremtődtek egy hosszútávú, minőségi versenyképesség-javító program koherens intézményi alapjai. A Lisszabon Stratégiával összhangban kidolgozott versenyképességi koncepciónak két prioritása van: az innováció és a foglalkoztatás növelése. Elképzelhető, hogy hosszú évek negatív példája után Csehország ezúttal pozitív tanulsággal szolgál majd Magyarország számára.

ÉSZTORSZÁG

Ellentétben Csehországgal, Észtország pozíciója a rendszerváltás megindulásakor cseppet sem volt irigylésre méltó. Kedvezőtlen demográfiai adottságokkal, súlyos belső etnikai problémákkal, a modern nemzetállami működéshez szükséges intézmények kiépítettsége – és megfelelően képzett államigazgatási szakemberek – nélkül kezdte a poszt-szocialista időszakot. Az indulás gazdasági értelemben is roppant nehéz volt: hiperinfláció, tömeges munkanélküliség, súlyosan zuhanó nemzeti össztermék jellemezte a születő észt gazdaságot. A függetlenné válás azzal fenyegette Észtországot – hasonlóan a két másik balti államhoz –, hogy "két szék között a pad alá esik": az amúgy is általános visszaesést megelő FÁK-országokba politikai okokból, a nyugat-európai államokba pedig drámaian elavult, versenyképtelen exportpiaci kapacitásai miatt nem tudott szállítani. A tömeges elnyomorodás és a nemzetállami működés összeomlásának árnyékában Észtország mondhatni tankönyvi következetességű neoliberális recepteket követett, utat mutatva egyszersmind Lettországnak és Litvániának, amelyek némi késéssel és kevésbé következetesen, de lényegében követték az utóbb feltűnően sikeresnek bizonyuló észt modellt.

MAKROGAZDASÁGI FOLYAMATOK ÉS VERSENYKÉPESSÉG

A "SLIP" – a stabilizáció, a liberalizáció az intézményi átalakulás és a privatizáció – egyes elemei jóformán egyszerre indultak meg Észtországban, és pozitív visszacsatolásokkal egymást erősítették. A makrogazdaság intézményrendszerét az egyszerűség és az átláthatóság elveinek megfelelően alakították ki. Az árfolyam-politikában gyorsan feladták a bajt hozó függetlenséget: valutatanácsot vezettek be, amelynek keretében az észt koronát előbb a német márkához, majd az euróhoz kötötték. Emellett már kezdetektől roppant szigorú fiskális politikát folytattak: egyensúlyi költségvetést terveztek (ezt az alkotmányban is rögzítették), amelyet ráadásul többnyire túl is teljesítettek – az észt államháztartás az évek túlnyomó részében enyhe többlettel zárt. Ennek kapcsán meg kell jegyezni, hogy a számtalan terhes örökség mellett a balti államoknak – például Lengyelországgal vagy Magyarországgal összevetve – egy jelentős előnyük is volt a rendszerváltás elején: államadósság nélkül kezdték a poszt-szocialista periódust.

Észtországban az önként feladott monetáris politikához és a kemény fiskális politikához gyors ár- és külkereskedelmi liberalizáció, központilag koordinált és a külföldi (elsősorban finn és svéd) vállalatoknak történt közvetlen értékesítéssel zajló – 1995-re lényegében befejezett – privatizáció társult. A kezdeti zavaros időkben burjánzó, de gyakorta felelőtlenül hitelező bankokat kíméletlenül konszolidálták, a csődbement bankokat felszámolták, és 1994-ben habozás nélkül bevezették az alkalmazott gyakorlathoz képest drákói szigorúságúnak tűnő nemzetközi számviteli szabályokat. Formális értelemben az "észt csoda" négy év alatt, 1992-1995 között lezajlott: 1995-ben már 4% feletti ütemben nőtt a GDP, 30% alá – az akkori lengyel és magyar árindexek szintjére – mérséklődött az infláció, és stabilizálódott a munkanélküliség szintje is. Megteremtődtek – és azóta is megmaradtak – a hosszútávú, tartós növekedés feltételei. Miközben 1995-ben Észtország egy főre jutó GDP-je még csak a mostani EU-25 átlagának 34%-át érte el, 2004-ben már átlépte az átlag 50%-át, határozottan megelőzve Lengyelországot és megközelítve Szlovákiát. Az átlaghoz történő évi 2-3 százalékpontos közeledés mértékadó előrejelzések szerint a következő 4-5 évben is folytatódik (5-6% közötti reálnövekedéssel).

Az észt modell kulcsa, hogy az állam rendkívül pozitív szerepvállalása, hitelessége iránymutatónak bizonyult a többi gazdasági szereplő számára is, és egyedülállóan gyors technológiai modernizációt tett lehetségessé. A fegyelmezett államháztartás és az élénk működőtőke-beáramlás mellett a GDP 10%-a körül mozgó folyó fizetésimérleg-hiány is fenntarthatónak bizonyult, és technológiai oldalról

megalapozta Észtország mára irigyelt versenyképességét. Tanulságos, hogy az észt gazdaságpolitikusok az orosz válság idején sem engedtek a – számos nagytekintélyű nemzetközi intézmény tanácsadója által sugallt – "rugalmasabb" gazdaságpolitikát sürgető szíréhangoknak, hanem vaskövetkezetességgel tartották magukat az egyszerűségekre és kiszámíthatóságra épülő gazdaságpolitikai alapelvekhez. Ennek köszönhetően ma Észtország könnyedén teljesíteni tudja a maastricht-i kritériumokat, és minden bizonnyal a Gazdasági és Monetáris Unióhoz (EMU) legkorábban, 2006-2007-ben csatlakozó új EU-tagok egyike lesz. Így megszűnik a folyó fizetésimérleg-korlát is, ami hosszabb ideje az észt gazdaság egyetlen gyenge pontjának számít. Várható, hogy a kedvező gazdasági versenyképesség mellett lassacskán javulnak majd a most még gyengébb társadalmi jelzőszámok is, és remélhetőleg erősödik majd az etnikai csoportok közötti kohézió is (a "hontalannak" nevezett oroszajkú kisebbségekkel történő bánásmód vitán felül a poszt-szocialista észt nemzetállami fejlődés legsötétebb lapjain szerepel).

AZ ÉSZT VERSENYKÉPESSÉG FŐBB ELEMEI

Az észt gazdaság kiváló versenyképességében egyértelműen a gazdaságpolitikáé a húzóerő. A Világ gazdasági Fórum 2004-es rangsorában Észtország 20. (az EU-8 országok között a második legjobb Szlovénia 33.), és 8 régi EU-tagországot is megelőz. A makrogazdasági stabilitást tekintve pedig Észtország 10., és az EU-25 országok közül csak Finnország jobb nála. Szükség is van a megbízható államháztartási gazdálkodásra, mivel a lakossági megtakarítások szintje ott is igen alacsony, és a viszonylag gyors béremelkedések, illetve – a jórészt EU-harmonizációs kötelezettségeknek betudható – áremelkedések miatt a reál effektív árfolyam-alakulás nem kedvez a versenyképességnek. A gazdaságpolitikai eredmények különösen annak fényében figyelemre méltóak, hogy gyakori, mondhatni tipikus a kisebbségi kormányzás, és sűrűn változnak a kormányzó pártok, rendkívül szigorú a bevándorlás-politika és a szociális kohézió kérdéseit a fő politikai erők hosszú időn keresztül szinte teljes mértékben negligálták.

A közintézmények működésében is folyamatos az észt felzárkózás, a szerződés- és jogbiztonság messze kedvezőbb, mint a többi EU-8 országban és ezt az országcsoportot tekintve a korrupció is csak Szlovéniában kisebb mint Észtországban. A legkedvezőbb teljesítményt azonban a technológia terén nyújtja Észtország: az IKT-szektor szabályozási környezete, az iskolai Internet-hozzáférés kiterjedtsége, az Internet-szolgáltatók közötti verseny és a kormánzatnak az információs társadalom fejlődését segítő politikájának sikeressége egyaránt az élenjáró országok közé emeli Észtországot. Egyelőre viszonylag gyengébb – bár a korábbi évekhez képest javuló – az észt teljesítmény az autonóm innovációs kapacitások fejlődésében: nagymértékű a ráutaltság a külföldi technológiai licencekre, kevés a saját vállalati K+F, illetve akadozik az egyetemi és az üzleti szféra közötti együttműködés (bár Észtország ezen mutatók mindegyike szerint is kedvezőbb helyzetben van Magyarországnál).

A versenyképesség javulását tehát döntően a céltudatos gazdaságpolitika mozdította elő, miközben a mikrogazdasági szereplők felzárkózása ennél lassabb, bár a fokozatos alkalmazkodás és felzárkózás itt is nyilvánvaló. A vállalati szintű nehézségek részben Magyarországról is jól ismertek: a regionális egyenlőtlenségekhez, a helyi beszállítók gyengeségéhez, általában a szigetszerű (és nem klaszter típusú) fejlődéshez kapcsolódnak. Emellett a más tekintetben inkább dicsért észt oktatási rendszer egyelőre még nem képes a gyorsan fejlődő gazdaság megváltozott igényeihez szükséges mértékben és színvonalon tudósokat és mérnököket kibocsátani.

Az észt versenyképességben a szűk keresztmetszetek egyértelműen a társadalompolitika, illetve a humán tőke oldalán mutatkoznak. Plasztikusan mutatják mindezt a lausanne-i IMD Intézet – a Világ gazdasági Fórum éves jelentéseivel versengő – World Competitiveness Yearbook kiadványának indikátorai. Eszerint az egészségüggyel és a környezettel, életminőséggel összefüggő

mutatószámok egyelőre igen kedvezőtlenek. Alacsony a születéskor várható élettartam, magas az alkohol- és a drogfüggőség, illetve általában is rossz az egészségügyi infrastruktúra.

FEJLESZTÉSPOLITIKAI PRIORITÁSOK: OKTATÁS ÉS INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM

A makrogazdasági stabilitás és a szinte minden metszetben (adózás, pénzügyi szolgáltatások szabályozása, beruházásvédelem, vállalkozások adminisztrációs terhei) dicsérhető, egyszerűsége, kiszámíthatóságán és átláthatóságán alapuló gazdasági szabályozó- és intézményrendszer mellett két világos fejlesztéspolitikai prioritás rajzolódik ki, amelyek az észti versenyképességi csodát megalapozták / megalapozzák. Az egyik az oktatás. Észtország humán erőforrás-költése (a GDP arányában 5,5%) jelentősen meghaladja mind az új csatlakozók, mind a régi EU-tagországok átlagát. Az írástudatlanság nemzetközi összevetésben a legalacsonyabb, és a jövőbeli digitális analfabétizmust is minimalizálja, hogy 2000 óta kivétel nélkül valamennyi észti iskola kapcsolódik a világhálóra. A nemzetközi felmérések dicsérik az észti természettudományos oktatást és a középfokú oktatást is. Másfelől, mint azt korábban már említettük, a felsőfokú mérnöki képzésben a kívánatosnál lassabb a felzárkózás.

Az oktatás mellett, illetve azzal szoros összefüggésben az információs társadalom fejlődésének segítése is egyértelmű fejlesztési prioritás. Észtországban világviszonylatban is az egyik legmagasabb az IKT-beruházások aránya (a GDP %-ában), az iskolákban, a munkahelyeken és otthon is általános az Internet-hozzáférés, alacsony az internetezés költsége, és rendkívül kedvező – versenyre sarkalló – az IKT-szektor szabályozási környezete. Az 1997-1999 között megvalósított "Tiigrihüpe" (Tigrisugrás) program keretében valamennyi észti iskola Internet-hozzáféréshez jutott, ezt követte az ingyenesen használható közösségi Internet-hozzáférési pontok (PIAP-ok) programja, amelyek Észtország digitális megosztottságát hivatottak csökkenteni. 2002-2003-ban a KülaTee (Falusi út) program keretében a kistelepüléseken működő közkönyvtárakban is létrehozták a közösségi Internet-hozzáférési pontokat. (A közkönyvtárak számos észti kistelepülésen – ahol a bankfiókok és a postahivatalok bezártak és ahol az iskolák és az egészségházak összevonások áldozatai lettek – a kulturált kommunikáció utolsó bástyái.) Mivel a program kezdeti szakaszában a – különösen az idősebb generációhoz tartozó – könyvtárosok maguk is idegenkedtek az Internettől, speciális képzési programmal kapcsolták össze a KülaTee-t, amelyben mind az Internet-használat, mind pedig az általánosabb digitális írástudás elemei szerepet kaptak.

Az oktatás és az információs társadalom fejlesztésének prioritása intézményi oldalról is zökkenőmentesnek bizonyult. Az Oktatási és Kutatási Minisztérium, illetve a Gazdasági és Kommunikációs Minisztérium közösen működtetik a K+F és innovációs politikai ügyekben illetékes Kutatási és Fejlesztési Tanácsot, és 2003-ban közösen dolgozták ki az észti felsőoktatás modernizációjának programját is. A részben magánforrásokból finanszírozott Kompetenciaközpont Program keretében pedig a kutatóintézetek és a vállalatok közötti együttműködést ösztönzik.

ÖSSZEZŐ MEGJEGYZÉSEK, TANULSÁGOK MAGYARORSZÁG SZÁMÁRA

Észtország ma a különböző nemzetközi összevetések szerint egyértelműen a legversenyképesebb új EU-tagország, és ezen a téren számos fejlett régi EU-tagállamot is megelőz. A csodaszamba menő versenyképesség alapja a makrogazdasági stabilitás gyors és következetes megteremtése, majd megtartása volt: 1992-1995 között megfékeztek a hiperinflációt, valutatanácson alapuló kötött árfolyamrendszert és szigorú államháztartási gazdálkodást vezettek be, miközben lezajlott a privatizáció és a liberalizáció. Az intézményi szabályozásban a gazdaságpolitika végig az egyszerű, átlátható megoldások alkalmazására törekedett – úgy az adórendszerben, mint a pénzügyi közvetítő rendszerben vagy a versenyszabályozásban. Ennek eredménye a külföldi tőke folyamatos és erőteljes beáramlása volt, ami ugrásszerű technológiai modernizációval párosult. (Ez megteremtette

az alapjait az észti vállalatok későbbi külföldi terjeszkedésének: az észti működőtőke-befektetések különösen a másik két balti államban jelentősek.)

A stabil makrogazdasági háttérrel a fejlesztéspolitika eredményesen tudott működni. Észtország versenyképességének javulása két – egymással szorosan összefüggő – pillérre épül: az oktatás és az információs társadalom fejlődésének kiemelt kezelésére. Ez az intézmények (minisztériumok) rendkívül szoros kooperációjában is tetten érhető, amire építve egyre jelentősebb a magántőke részvétele a felsőoktatás kutatás-fejlesztési tevékenységében. Két területet ugyanakkor meglehetősen elhanyagolt Észtország: a népesség egészségi állapota és a társadalmi-szociális kohézió hiánya hosszabb távon – a humántőke oldaláról – a versenyképesség korlátját jelentheti. Egyelőre azonban Észtország ütemesen konvergál az EU-átlag felé, és eredményesen ötvözi az angolszász és az északi fejlődési modellek kedvező vonásait.

Magyarország szempontjából nézve fontos tanulság: stabil makrokörnyezeti feltételek mellett, kisszámú, jövőorientált prioritásra, valamint egyszerű, átlátható szabályozásra épülő gazdaság- és fejlesztéspolitika már történetileg rendkívül rövid idő – egy évtized – alatt látványos és tartós sikereket hozhat, még igen rossz kiinduló helyzetből is.

SZLOVÉNIA

Az újonnan csatlakozó kelet-közép-európai országok legfejlettebbike: az EU-15 átlagának 73 %-a az egy főre eső GDP. Az utóbbi tíz év gazdasági növekedése éves átlagban közel 4 % -os volt. Szlovénia gyökeresen más átalakulási stratégiát választott, mint Magyarország. A lassúbb és „bezárkózóbb” átalakulás ellenére az ország gazdasági növekedése nagyjából megegyezik a magyar teljesítménnyel. Ez azért is elgondolkodtató, mert a kiinduló gazdasági fejlettségi szint lényegesen magasabb volt, mint nálunk.

Tényezők:

1. Örökség – A volt Jugoszlávia legfejlettebb tagköztársasága Szlovénia. Habár a volt-Jugoszlávia lakosságának csak egytizenharmada él Szlovéniában, az ország a közös GDP egyötödét, a kivétel egyharmadát adta. Már az 1991-es függetlenné váláskor jelentősek voltak nyugati gazdasági kapcsolatai. Ugyanakkor élénkek maradtak a függetlenné válás után is a volt jugoszláv tagköztársaságokkal a gazdasági kötelékek.
2. Örökség: munkás-önigazgatás - A piacgazdasági átalakulás, az intézményrendszer megteremtése, a privatizáció igen lassan és később indulva – egyfajta gradualista megközelítést alkalmazva - valósult meg Szlovéniában a legfontosabb versenytársakhoz képest. A privatizációból gyakorlatilag kizárták a külföldi résztvevőket, a legtöbb esetben MBO, illetve voucheres privatizáció történt, amit részben magyarázhat a speciális örökség, a munkás-önigazgatás, amelyben az egyes vállalatok, gyárak „minden szlovén állampolgáré” – és ez az egyének számára nemcsak szlogen, hanem valóban tulajdonosnak érzik magukat.
3. Konszenzus – Nem függetlenül az előző pontban említett tényezőtől, részben oka is a viszonylag lassú liberalizációnak és reformfolyamatnak, hogy Szlovéniában a jelentősebb gazdasági-társadalmi reformlépéseket a szociális partnerek, szervezetek közötti egyeztetések előzik meg. Például a privatizáció lassúbb előrehaladása, a közszolgáltatók külföldieknek történő értékesítésének elnapolása is ennek köszönhető. A béreket indexálják (a CPI-hez kötve), de tárgyalások folynak a szakszervezetekkel, hogy a rendszert átalakítsák.
4. Kis ország – jelentős mértékű külkereskedelmi nyitottság – A legfontosabb piac az EU, de emellett ma is jelentős a volt-jugoszláv tagköztársaságokba (összkivitel 17 %-a), illetve más kelet- és kelet-közép-európai országba (volt CEFTA: 9 %) irányuló kivitele is. A nagymértékű nyitottság ((export+import)/GDP= 120 %) érzékennyé teszi a gazdaságot, a gazdasági szereplőket a legfontosabb partnerei konjunktúrájára, illetve saját nemzetközi árversenyképességének alakulására. A jelentős nyitottság, folyamatos külpiaci megméréstetés magyarázza javarészt, hogy a 2000-ig jelentéktelen FDI-beáramlás ellenére miért történt meg mégis a szerkezetváltás, nőtt jelentősen a termelékenység a feldolgozóiparban.
5. Viszonylag alacsony FDI-beáramlás: A külföldiektől való ódzkodás okait keresve nem szabad megfeledkeznünk a szlovén történelem azon sajátosságáról, hogy az ország 1991-ben lett először független, előtte évszázadokig Ausztria tartománya, majd Jugoszlávia tagköztársasága volt. Szomszédai jóval nagyobbak a kétmillió lakosú Szlovéniánál, gazdaságilag nála sokkal erősebbek, s ezekkel a fejlettebb országokkal (Olaszország, Ausztria) való kapcsolatait történelmi szorongások árnyékolják be. Erősítheti a szlovének nemzeti szuverenitás elvesztésétől való félelmeit, hogy a legfontosabb befektető mindmáig

Ausztria. Szerepet játszik a viszonylag alacsony FDI-beáramlásban a „jugoszláv szocializmus” sajátossága is: a tulajdonosi érzés erősebb az állampolgároknál. (2000-től jelentősebb változás történt: liberalizáció az EU-belépés miatt, a privatizációban nagyobb teret kap a külföldieknek történő értékesítés, illetve már privatizált vállalatoknál külföldi által történő felvásárlás. Jelentősen nőtt is 2000 után – 2003 kivételével – az éves FDI-beáramlás.)

6. Makrogazdasági stabilitás – Az utóbbi években alacsony szinten stabilizálódott a költségvetés hiánya (többször volt szufficit a költségvetés) és az államadósság (bőven teljesítik a Maastricht-i kritériumokat), viszonylag alacsony (1998 óta egyszámjegyű) az infláció (CPI) (még 4 % körüli, a tervek szerint két éven belül teljesítik a Maastricht-i kritériumot), elsősorban a bérek indexálása és néhány ellenőrzött ár okozza a ráta csökkenésének lassúságát.
7. Szlovén regionális multik – Az UNCTAD 2004-es World Investment Reportjában a 25 legnagyobb közép- és kelet-európai nem-pénzügyi multi között hét szlovén vállalat található (4 feldolgozóipari, 3 kereskedelmi vállalat), ez – a vállalatok száma alapján – a régióban a legnagyobb részesedést jelenti. Az alkalmazott privatizációs módszer (MBO, illetve voucheres) mellett a gyorsan növekvő és jelentős külkapcsolatokkal rendelkező szlovén vállalatok hamar elkezdtek külföldi befektetéseket-vállalatfelvásárlásokat megvalósítani, elsősorban a volt-jugoszláv tagköztársaságokban.

Tanulságok Magyarország számára:

1. a regionális nemzeti multik dinamizáló gazdasági hatása,
2. a prudens költségvetési politika pozitív hatása a gazdasági környezetre
3. a megegyezésszerű és konfliktuskerülő gazdaságpolitika is lehet sikeres
4. kis, nyitott országban az importverseny is jelentős modernizációs forrás és „fegyelmező erő” lehet.

TANULSÁGOK MAGYARORSZÁG SZÁMÁRA

A három ország kiinduló helyzetének néhány sajátosságát mindenképpen figyelembe kell venni, ha Magyarország szempontjából akarjuk ezeknek a gazdaságoknak a teljesítményét értékelni. Egyrészt mind a három ország nagyon alacsony külföldi adósságállományt örökölt, ami nagymértékben megnövelte gazdaságpolitikájuk mozgásterét. Másrészt, az átalakulási időszak elején váltak önállóvá, ami a polgárokat toleránsabbá tette az átalakulással járó gazdasági (és politikai) terhekkel szemben. Hasonlóak ugyanakkor Magyarországhoz abban, hogy mind a három kis, nyitott országnak tekinthető.

Magyar szempontból a következő tanulságok lehetnek kiemelten fontosak.

1. A prudens, egyensúlyra törekvő költségvetési politika a stabil makrokörnyezet egyik fontos eleme, és nagyon jelentős az áttételes versenyképességi hatása.
2. Egy fókuszált nemzeti fejlesztési stratégia jelentős növekedési és versenyképességi hatásokkal bírhat, természetesen fontos, hogy a kijelölt prioritások gazdasági hatása számottevő legyen (pl. Észtország esetében az oktatás és az IKT).
3. A kormányzati politika hitelessége és folytonossága pozitív növekedési és versenyképességi tényező lehet. A korrupció, a jelentős bürokrácia, a pazarló állami gazdálkodás lassítja a mikroszféra átalakulását és versenyképességének javulását. A megegyezésre törekvő, konszenzuskereső gazdaságpolitika ugyan lassítja az átalakulást, de lehetnek pozitív hozadékai is egy olyan országban, amelyben a kiinduló helyzet, „lelki állapot” inkább egy ilyen jellegű megközelítést kíván.
4. A közvetlen külföldi tőkebefektetések fogadó gazdaságra gyakorolt pozitív hatását a fogadó gazdaság kiszámítható, stabil makrogazdasági környezete felerősítheti. Önmagában a közvetlen külföldi tőkebefektetések jelentős állománya nem biztos, hogy jelentős növekedést generál, ha nem megfelelő a fogadó környezet. Az importverseny hatása is jelentős lehet az átalakulás, gazdasági növekedés szempontjából, korlátozott közvetlen külföldi tőkebeáramlás nélkül is.
5. A regionálissá váló multik gazdaságdinamizáló szerepe jelentős lehet a „küldő” országban is (Szlovénia, kisebb részt Észtország példája).